

ПОНЯТТЯ І ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Олена Штефан,

*доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії захисту суб'єктивних прав відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва імені Ф. Г. Бурчака НАПрН України
ID ORCID: 0000-0002-6334-0040*

Розкрито зміст і подано визначення принципів цивільного процесуального права, його співвідношення з іншими спорідненими поняттями та межі їх застосування. Проаналізовано особливості здійснення деяких процесуальних дій в умовах воєнного стану в контексті реалізації принципу відкритості цивільного судочинства. Розкрито особливості судових викликів та повідомлень на період дії воєнного стану; викладено думку автора щодо запропонованого механізму реалізації принципів відкритості цивільного судочинства, рівності та справедливості, правової визначеності.

Ключові слова: принципи цивільного процесуального права, принципи цивільного судочинства, воєнний стан

Постановка проблеми. Поняття принципів цивільного процесуального права, його співвідношення з іншими спорідненими поняттями, зокрема з поняттям «принципи цивільного судочинства», визначення меж їх застосування належать до найбільш дискусійних питань науки цивільного процесуального права. Цьому значною мірою сприяє відсутність усталеного загальноновизнаного поняття «принципи права», а також його легалізації в законодавстві України. Окрім того на розуміння принципів права як загальнотеоретичного поняття, так і його конкретизацію в галузях права, визначення їх системи та взаємозв'язок між ними справляють свій вплив процеси розвитку суспільних відносин і як наслідок — реформування законодавства, міжнародні, політичні та економічні процеси, що характеризують певний етап розвитку суспільства. Саме

тому визначення принципів права, у тому числі й цивільного процесуального права, віддзеркалює розуміння цього поняття в певний період розвитку самого суспільства.

Окремі аспекти принципів цивільного судочинства та їх значення досліджували С. С. Дронов, В. А. Кройтор, В. Комаров, С. О. Короєд, О. В. Пономаренко, М. Й. Штефан та інші.

Мета дослідження. Запровадження військового стану в Україні, особливості здійснення в цих умовах захисту суб'єктивних прав та інтересів осіб актуалізували необхідність дослідження проблеми реалізації принципів цивільного процесуального права у процесі здійснення правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Найбільш загальним визначенням принципів права в теорії права, на нашу думку, є їх розуміння як най-

більш загальних та стабільних засад, що сприяють утвердженню, забезпеченню і захисту суспільних цінностей, виражають сутність права та визначають напрями його подальшого розвитку [1, 121].

Принципи права утворюють єдину систему і складаються із загальноправових та галузевих принципів. Відтак принципи цивільного процесуального права є частиною принципів національного права.

Цивільне процесуальне законодавство України не містить визначення ні принципів цивільного процесуального права, ні принципів цивільного судочинства, що відносить це положення до найбільш дискусійних питань науки цивільного процесуального права.

Категорія «принципи цивільного процесуального права» перебуває в тісному взаємозв'язку з категорією «принципи цивільного судочинства». Натомість їхній взаємозв'язок учені визначають неоднозначно.

Деякі дослідники ці поняття ототожнюють, проте такий підхід призводить фактично до ототожнення цивільного процесуального права як галузі права з цивільним судочинством як форми здійснення судочинства.

Відтак, говорячи про принципи цивільного процесуального права, повинно йтися про основні засади цивільних процесуальних відносин, а щодо принципів цивільного судочинства — про основні засади організаційної діяльності загальних судів з розгляду та вирішення цивільних справ.

У доктрині цивільного процесуального права існує два основні підходи до визначення принципів цивільного процесуального права. Одні вчені виходять із семантичного розуміння терміна «принципи», інші формулюють визначення цієї категорії на основі виокремлення ознак принципів цивільного процесуального права. Ці два підходи не виключають існування один одного та містять свої переваги та недоліки.

На думку Н. А. Чечиної, принципи цивільного процесуального права — це основні ідеї, положення, керівні засади з питань здійснення правосуддя в цивільних справах, закріплені нормами цивільного процесуального права [2].

На нормативність як обов'язкову ознаку принципів вказував і М. А. Гурвіч, який принципи цивільного процесуального права визначив як основні правила, закріплені нормами цивільного процесуального права [3, 25].

Такий підхід до визначення принципів цивільного процесуального права був успадкований і сучасними українськими дослідниками. Зокрема О. В. Немировська принципи цивільного процесуального права визначила як основні, керівні ідеї, засади, що знаходяться вираження, фіксацію та зміст у нормах права [4, 8].

Подібної точки зору додержуються й інші сучасні науковці, зокрема, С. В. Васильєв, який вказує, що принципи цивільного процесуального права мають бути закріплені в нормах цивільного процесуального права [5, 32].

Таке твердження є достатньо суперечливим, і все залежить від розуміння нормативності. Якщо нормативність ототожнювати з нормою права, яка підлягає обов'язковому виконанню, то відповідно принцип, закріплений у цій нормі, характеризує її як «норму-принцип», що є обов'язковою до застосування в ході врегулювання тих чи інших правовідносин. Водночас не всі принципи, включаючи принципи цивільного процесуального права, закріплені у нормативно-правових актах, виокремлюються зі змісту норм права. Так, наприклад, принцип здійснення судочинства державною мовою безпосередньо закріплений у статті 9 ЦПК України, водночас, принцип неможливості процесуального сумісництва можна вивести зі змісту численних норм ЦПК України. На це, зокрема, звертав увагу М. М. Марченко, вказуючи, що принципи права не завжди перебувають на поверхні, вони або закріплюються прямо в законодавчих

актах, або впливають зі змісту конкретних правових норм [6, 23].

Можна зустріти й іншу точку зору, яка ґрунтується на дослідженнях фахівців загальної теорії права, відповідно до якої принципи відображають ідеї правосвідомості, правової науки, мають виключно доктринальний характер, не входять у зміст чинного права та не мають ознаки нормативності [7, 82].

Таке визначення принципів цивільного процесуального права є антагоністичним до поширеної думки щодо закріплення принципів у нормах цивільного процесуального права одним зі способів — або текстуально, або змістовно. Нормативне закріплення принципів цивільного процесуального права безпосередньо пов'язане з правозастосовною практикою.

Керуючись загальнотеоретичним підходом, К. С. Юдельсон визначив принципи цивільного процесуального права як теоретичні положення, що виражають необхідність певних способів і форм правового регулювання суспільних відносин державою, зумовлених об'єктивними закономірностями суспільного розвитку [8, 31–32].

Незважаючи на різні підходи до нормативності як ознаки принципів цивільного процесуального права більшість науковців ураховують її. Однак не всі висловлені точки зору є загальноновизнаними.

Так, наприклад, В. Ю. Мамницький вважає, що принципами цивільного процесуального права є правові вимоги, об'єктивні за змістом і суб'єктивні за формою закріплення, які впливають з природи судової влади або з форми її здійснення, виражають специфічні риси і характеризують зміст цивільного процесуального права та перспективи його розвитку [9, 8].

З такою позицією навряд чи можна погодитися. Принципи цивільного процесуального права є основними засадами здійснення судочинства з цивільних справ, а не правовими вимогами. Визначення принципів через правову вимогу

фактично ототожнює його з нормою права. Принцип і норма права співвідносяться через філософські категорії змісту і форми. У принципах утілюється головне, основне, що у них міститься, а вирішальне — у правових нормах [10, 163].

Поширення в науці визначення принципів цивільного процесуального права із вказівкою на їх нормативність можна пояснити змістом статті 2 ЦПК України, де в її ч. 3 наводиться перелік основних засад (принципів) цивільного судочинства. Однак, як уже зазначалося, не можна ототожнювати принципи цивільного процесуального права з принципами цивільного судочинства, проте багато дослідників допускають таку помилку.

Так, наприклад, В. А. Кройтор, визначаючи принципи цивільного процесуального права, фактично ототожнив їх з принципами цивільного судочинства, оскільки вважає, що ними є правові вимоги до суду й учасників цивільного процесу, що відповідають закономірностям правового регулювання здійснення правосуддя в цивільних справах і особливостям цієї галузі права та визначають спрямованість регулювання відносин, що становлять предмет цивільно-процесуального регулювання [11, 10].

Найбільш збалансованим та послідовним є бачення, викладене Н. О. Чечиною, яка вважала, що правовий принцип як керівна ідея відрізняється від наукових та філософських принципів тим, що завжди і неодмінно знаходить своє конкретне вираження в нормі чи нормах права, тобто ідея знаходить своє закріплення в нормах і отримує правовий захист, забезпечений силою державної влади. Більше того, про принцип права можна говорити лише остільки, оскільки він як керівна ідея отримав нормативне закріплення: ідея, не зафіксована нормою права, не може стати правовим принципом [12, 78].

Такий підхід до закріплення основних ідей у нормах цивільного процесуального права узгоджується із загаль-

нотеоретичними положеннями про зв'язок принципів права зі змістом норми права.

Запропонований підхід Н. О. Чечиною отримав свій розвиток у визначенні принципів цивільного процесуального права, на якому наполягав В. І. Тертишніков — основні ідеї, уявлення про суд та правосуддя, які закріплені в цивільному процесуальному праві та внаслідок цього стали основними положеннями, якісними особливостями, що визначають характер цивільного процесуального права, порядок його застосування та перспективи подальшого розвитку [13, 31].

Наведене визначення має одну ваду — якщо принципи закріплюються в нормах права, вони набувають своєї сили з часу дії таких норм, таке закріплення лише сприяє їх визначенню, відтак нормативне закріплення принципу жодним чином не пов'язане з перспективою розвитку цих принципів. Слід зазначити, що подібну помилку при визначенні принципів цивільного процесуального права допускають також інші дослідники (Лемик Р. Я. Принципи цивільного процесуального права) [14, 32].

Висвітлені підходи науковців до визначення принципів цивільного процесуального права та критичні зауваження до них дають змогу сформулювати такі висновки:

- у принципах концентрується сформоване в певний проміжок часу бачення законодавця щодо характеру та змісту здійснення судочинства у цивільних справах;
- принципи можуть бути закріплені в нормах права (текстуальне закріплення) і можуть виходити зі змісту кількох норм права (змістовне закріплення), при цьому їх реалізація забезпечується шляхом правової регламентації прав і обов'язків суб'єктів цивільних процесуальних відносин;
- принципи відіграють важливе значення не лише в цивільному процесуальному праві, а й як елемент

механізму правового регулювання відносин відіграють важливу роль у цивільному судочинстві, впливаючи на права, обов'язки суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, зміст процедурної діяльності в ході розгляду та вирішення цивільних справ;

- природа, роль, значення принципів повинні відображатися у стабільності їх розуміння законодавцем, ученими, практиками, при цьому новітні підходи до бачення того, яким має бути судочинство та значення судової влади, не повинно їх кардинально змінювати, оскільки таке розуміння принципів безпосередньо пов'язане зі сталістю і стабільністю всієї системи цивільного процесуального права;
- мета і завдання цивільного судочинства розкривають сутність принципів цивільного процесуального права.

Суть принципів цивільного процесуального права розкривається через їх ознаки. У теорії цивільного процесуального права можна знайти різноманітні підходи до їх виокремлення.

Зокрема Г. О. Світлична до ознак принципів цивільного процесуального права відносить: 1) фундаментальний характер; 2) нормативність; 3) обов'язковість; 4) відбиття певного механізму здійснення цивільного судочинства і цінностей цивільного процесуального права; 5) пов'язаність з міжнародними стандартами доступності правосуддя та міжнародно-правовими зобов'язаннями держави щодо здійснення судочинства у контексті основоположного принципу верховенства права [15, 32].

Деякі інші ознаки принципів цивільного процесуального права були запропоновані С. В. Васильєвим: 1) вираз у нормах діючого права; 2) принцип має основне значення для цивільного процесу, визначає його першорядні риси; 3) має прямий стосунок до цивільної процесуальної діяльності; 4) має загальнопроцесуальний характер, тобто містить

директиви поведінки в усіх стадіях і формах цивільного процесу; 5) містить у собі певний політичний зміст, виражаючи ідеї держави у сфері здійснення правосуддя по цивільних справах; 6) визначає типові та переважні риси цивільного судочинства, які не можуть бути названі принципом; 7) визначають такі риси цивільного судочинства, які не мають очевидного, банального характеру, проте являють собою альтернативу можливим і відомим з історії рішенням; 8) їх зміст становить ступінь, характер логічного зв'язку з одиничними нормами цивільного процесу [16, 32–33].

У спеціальній літературі можна зустріти й інші точки зору щодо виокремлення ознак принципів цивільного процесуального права, які характеризуються як наявністю спільних ознак, на які вказують більшість дослідників, так і відмінних ознак. Деякі з наведених ознак принципів цивільного процесуального права викликають зауваження. Зокрема вказівка на їх фундаментальність та окремо на їх цінність вбачається зайвою. Зауважимо, що пов'язувати ознаки принципів з міжнародними стандартами або міжнародно-правовими актами є недоречним, оскільки може йтися про уніфікацію їх положень у національне законодавство. Так, стандарти можуть впливати на розвиток тих чи інших принципів цивільного судочинства, однак це не є ознакою взагалі для всієї системи принципів цивільного процесуального права. Так само, як і політика держави. Вони перебувають поза самих принципів, проте справляють свій вплив на їх зміст. Саме зовнішні фактори, які виникають на певних етапах розвитку держави та суспільства або зазнають докорінних змін, впливають на розвиток принципів, формування взаємозв'язків між ними.

Варто вказати, що М. Й. Штефан найбільш послідовно та логічно виокремив характерні ознаки принципів цивільного процесуального права:

- принцип має в собі певну ідею, погляд, що становлять його зміст;

- така ідея повинна бути закріплена в нормах цивільного процесуального права;
- принцип повинен бути безпосередньо пов'язаний з цивільним процесом, визначати його основні властивості;
- принцип визначає типові риси цивільного судочинства і може мати винятки, які не є принципом;
- принципами не можуть бути звичайні вимоги, правила, які не є однією з відомих альтернативних вимог;
- принципами не можуть бути положення, які дублюють інші принципи або які з них випливають [17].

Принципами цивільного процесуального права є основні ідеї, фундаментальні засади щодо завдань та мети цивільного судочинства, закріплені в нормах цивільного процесуального права, у яких відображаються специфіка предмета і методу правового регулювання цивільного процесуального права, є одним з елементів механізму правового регулювання цивільних процесуальних відносин та перебувають у діалектичному взаємозв'язку та взаємообумовленості з іншими елементами механізму правового регулювання.

Значення принципів для цивільного процесуального права і цивільного судочинства не можна недооцінювати. Так, О. Т. Боннер вказував, що значення принципів обумовлене тим, що вони є концентрованим виразом правової галузі [18, 29]. Своєю чергою Н. О. Чечина вважала, що значення принципів полягає у тому, що вони визначають характер і зміст діяльності суб'єктів цієї галузі права [19, 78].

Не заперечуючи наведені точки зору, проте виходячи із запропонованого визначення принципів цивільного процесуального права та аналізу чинного цивільного процесуального законодавства, можна визначити такі вектори функціонального призначення принципів цивільного процесуального права:

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА

- принципи як основа галузі цивільного процесуального права вказують орієнтири з удосконалення цієї галузі національного права. Усі доповнення та зміни, що вносяться в цивільне процесуальне законодавство, повинні узгоджуватися з його принципами, тобто принципи цивільного процесуального права безпосередньо впливають на законотворчу діяльність, стаючи її орієнтиром;
- принципи впливають і на правозастосовну діяльність як при тлумаченні норм цивільного процесуального права, так й при подоланні прогалин права. Так, згідно ч. 9 статті 10 ЦПК України, якщо спірні правовідносини не врегульовані законом та суд не може застосувати аналогію закону, застосовується аналогія права, тобто суд виходить із загальних засад законодавства, якими є саме принципи.

Функціональне призначення принципів цивільного процесуального права, як зазначалося, безпосередньо пов'язане з впливом на законотворчу діяльність, стаючи її орієнтиром. Зауважимо, що зовнішні фактори можуть справляти свій вплив на самі принципи та на механізми їх реалізації.

Саме по собі введення воєнного стану не впливає на процес здійснення судочинства. Відповідно до статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII не можуть бути припинені повноваження судів; відповідно до статті 26 цього закону скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану забороняється. Водночас на практиці забезпечити безперебійну роботу судів у період війни вкрай важко. Державною судовою адміністрацією України та Радою суддів України були розроблені численні рекомендації щодо забезпечення роботи судів. Особливості здійснення деяких процесуальних дій в умовах воєнного стану знайшли своє відображення у

проекті Закону України «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану)» № 7316 від 26 квітня 2022 року (далі — законопроект № 7316).

Законопроект № 7316 містить положення, що безпосередньо пов'язані з реалізацією принципу відкритості цивільного судочинства.

Вказаним законопроектом визначаються особливості судових викликів та повідомлень на період дії воєнного чи надзвичайного стану (стаття 128-1 ЦПК України), зокрема за неможливості забезпечити повідомлення учасників в існуючому процесуальному порядку, пропонується встановити, що суд викликає або повідомляє учасників судового процесу про дату, час і місце судового засідання у справі будь-якими можливими засобами (телефонограма, СМС-повідомлення, електронна пошта, повідомлення у месенджерах тощо), а також через оголошення на офіційному веб-порталі судової влади України (з посиланням на веб-адресу відповідної ухвали суду в Єдиному державному реєстрі судових рішень), яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за двадцять днів до дати відповідного судового засідання.

У ч. 3 цієї ж статті визначається, що учасник судового процесу в разі виклику або повідомлення про дату, час і місце першого судового засідання у справі, інших судових засідань чи про вчинення відповідної процесуальної дії повинен за допомогою електронної пошти (телефонограми, СМС-повідомлення, повідомлення у месенджерах тощо) негайно підтвердити суду отримання чи ознайомлення з викликом або повідомленням.

Пропонується також встановити, що текст такого підтвердження роздруковується, а телефонне підтвердження записується відповідним працівником апарату суду, приєднується секретарем суду-

вого засідання до справи і вважається належним повідомленням учасника судового процесу. У такому разі виклик або повідомлення вважається врученим учаснику судового процесу з моменту надходження до суду підтвердження про отримання чи ознайомлення з викликом або повідомленням.

Слід зазначити, що, по-перше, в умовах воєнного чи надзвичайного стану використання учасниками судового провадження засобів зв'язку (мобільний зв'язок, інтернет-ресурс та інше) може бути унеможливлене через пошкодження ліній електропередач, ліній зв'язку, хакерські атаки, перебування особи в районі проведення бойових дій або на тимчасово окупованій території, що не забезпечує їй вільного та безперервного доступу до мережі Інтернет або доступність мобільного зв'язку — усі такі випадки можуть суттєво ускладнити отримання чи ознайомлення з відповідним викликом чи повідомленням через телефонограму, СМС тощо. Отже, такі несприятливі умови повинні бути враховані у запропонованих нормах. По-друге, на сьогодні вже усталилася судова практика, коли телефонограма не є належним способом повідомлення позивача про розгляд справи, який у такому випадку відкладається (постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 20 червня 2019 року у справі № 127/2871/16-ц). По-третє, вказівка у законопроекті № 7316 на можливість сповіщення на офіційному веб-порталі судової влади України не відповідає реальній дійсності та не враховує, що доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень, сервісів «Стан розгляду справ» та «Список справ, призначених до розгляду» тимчасово призупинено з мотивів безпеки. Це зауваження стосується запропонованих законопроектом № 7316 змін до ч. 1 статті 272-1 ЦПК України щодо повідомлення учасника справи про ухвалення відповідного судового рішення шляхом розміщення інформації на офіційному веб-порталі су-

дової влади з посиланням на веб-адресу такого судового рішення в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Використання у законопроекті № 7316 в запропонованій редакції ч. 3 статті 128-1 ЦПК України терміна «негайно» не узгоджується з принципом правової визначеності юридичної норми, а також рівності та справедливості як елементів верховенства права (ст. 8 Конституції України). Цей термін належить до оціночних категорій та може по-різному тлумачитися суддями, наслідком чого може стати порушення прав та законних інтересів сторін справи.

Варто наголосити, що елементами верховенства права є принципи рівності та справедливості, правової визначеності, ясності та недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці та неминуче призводить до сваволі (абзац другого підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005).

Принцип правової визначеності означає, що «обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями. Тобто, обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки» (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010) (речення перше, друге абзацу другого підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1

Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010).

Із конституційних принципів рівності та справедливості випливає вимога визначеності, ясності та недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування в правозастосовній практиці та неминуче призводить до сваволі (абзац другий підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005).

Одним з елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинно базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки (абзац

третьої підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010).

«Негайне» підтвердження суду про факт отримання чи ознайомлення з викликом або повідомлення в умовах воєнного чи надзвичайного стану не враховує, зокрема, положення статті 130 ЦПК України, у якій встановлено порядок вручення судових повісток у разі відсутності в учасника справи офіційної електронної адреси.

Висновки. Отже, законодавець, маючи на меті полегшити доступ до правосуддя в умовах воєнного стану, не враховуючи систему принципів цивільного судочинства, у своїх пропозиціях порушив не лише принцип відкритості, а й низку конституційних принципів, зокрема рівності та справедливості, правової визначеності норми права.

Саме наведена ілюстрація пропозиції, що міститься в законопроекті № 7316, який безпосередньо не стосується принципів, проте пов'язаний з їх реалізацією, підкреслює значення та важливість принципів для галузі вітчизняного права. ●

Список використаних джерел / List of references

1. *Теорія держави та права: навч. посіб.* / [Є. В. Білозоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
2. *Гражданский процесс. Учебник* / И. И. Авдеенко, П. Н. Евсеев, М. А. Кабакова, Р. Ф. Каллистратова и др. ; отв. ред. : Н. А. Чечина, Д. М. Чечот. Москва: Юрид. лит., 1968. 456 с.
3. *Гурвич М. А. Лекции по советскому гражданскому процессу.* Москва, 1950.
4. *Немировська О. В. Принцип змагальності сторін та його реалізація в судовій практиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 1999. 16 с.*

5. Васильев С. В. *Цивільний процес. Підручник. Київ : Алерта, 2019. 506 с.*
 6. *Общая теория государства и права / под ред. М. Н. Марченко. Т. 2. Теория права. Москва : Зерцало, 1998.*
 7. Матузов Н. И., Малько А. В. *Теория государства и права. Москва : Юрист, 2004. 245 с.*
 8. *Советский гражданский процесс. Учебник / К. С. Юдельсон. Москва : Госюриздат, 1956. 439 с.*
 9. Мамницький В. Ю. *Принцип змагальності у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків, 1995. 20 с.*
 10. Нестерцова-Собакарь О. В. *Еволюція поглядів на зміст принципів цивільного процесу України. Право і суспільство. 2020. № 1. С. 158–164.*
 11. Кройтор В. А. *Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар : вид. 2-ге, перероб. та доп. / за заг. ред. д.ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2020. 810 с.*
 12. Чечина Н. А. *Принципы советского гражданского процессуального права и их нормативное закрепление. Известия высших учебных заведений. Правоведение. 1960. № 3.*
 13. *Цивільне процесуальне право України: підручник для юрид. вузів і фак. / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, Є. Г. Пушкар та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 1999. 592 с.*
 14. *Цивільне процесуальне право України: підручник / В. М. Коссака, Р. Я. Лемик, С. В. Сенік ; за заг. ред. В. М. Коссака. Харків : Право, 2020. 752 с.*
 15. *Цивільний процес: навч. посіб. / К. В. Гусаров, М. В. Жушман, С. О. Кравцов та ін. Харків : Право, 2020. 390 с.*
 16. Васильев С. В. *Цивільний процес. Підручник. Київ : Алерта, 2019. 506 с.*
 17. Штефан М. Й. *Цивільне процесуальне право: академічний курс. Київ : Ін Юре, 2005. 264 с.*
 18. Боннер А. Т. *Гражданское процессуальное право России: учебник для вузов / под ред. М. С. Шакарян. Москва, 1998. 504 с.*
 19. Чечина Н. А. *Принципы советского гражданского процессуального права и их нормативное закрепление. Правоведение. 1960. № 3. С. 78–83.*
-
1. *Teoriia derzhavy ta prava: navch. posib. / [Ie. V. Bilozorov, V. P. Vlasenko, O. B. Horova, A. M. Zavalnyi, N. V. Zaiats ta in.] ; za zah. red. S. D. Husarieva, O. D. Tykhomyrova. Kyiv : NAVS, Osvita Ukrainy, 2017. 320 s.*
 2. *Hrazhdanskyi protsess. Uchebnyk / Y. Y. Avdeenko, P. N. Evseev, M. A. Kabakova, R. F. Kallystratova y dr. ; otv. red. : N. A. Chechyna, D. M. Chechot. Moskva: Yuryd. lyt., 1968. 456 s.*
 3. *Hurvych M. A. Lektsyy po sovetskomu hrazhdanskomu protsessu. Moskva, 1950.*
 4. *Nemyrouska O. V. Pryntsyp zmahalnosti storin ta yoho realizatsiia v sudovii praktytsi : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / NAN Ukrainy. In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv, 1999. 16 s.*
 5. *Vasyliiev S. V. Tsyvilnyi protses. Pidruchnyk. Kyiv : Alerta, 2019. 506 s.*
 6. *Obshchaia teoriia hosudarstva y prava / pod red. M. N. Marchenko. T. 2. Teoriya prava. Moskva : Zertsalo, 1998.*
 7. *Matuzov N. Y., Malko A. V. Teoriya hosudarstva y prava. Moskva : Yurystz, 2004. 245 s.*
 8. *Sovetskyi hrazhdanskyi protsess. Uchebnyk / K. S. Yudelson. Moskva : Hosiuryzdat, 1956. 439 s.*
 9. *Mamnytskyi V. Yu. Pryntsyp zmahalnosti u tsyvilnomu sudochynstvi : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Nats. yuryd. akad. Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Xarkiv, 1995. 20 s.*
 10. *Nestertsova-Sobakar O. V. Evoliutsiia pohliadiv na zmist pryntsypiv tsyvilnoho protsesu Ukrainy. Pravo i suspilstvo. 2020. № 1. S. 158–164.*

11. Kroitor V. A. *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar : vyd. 2-he, pererob. ta dop. / za zah. red. d.iu.n., profesora, akademika Akademii nauk vyshchoi shkoly Ukrainy M. M. Yasyuka. Kyiv : Alerta, 2020. 810 s.*
12. Chechyna N. A. *Pryntsypy sovetskoho hrazhdanskoho protsessualnoho prava y ykh normatyvnoe zakreplenye. Yzvestiya vysshyykh uchebnykh zavedenyi. Pravovedenye. 1960. № 3.*
13. *Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy: pidruchnyk dlia yuryd. vuziv i fak. / V. V. Komarov, V. I. Tertyshnikov, Ye. H. Pushkar ta in. ; za red. V. V. Komarova. Kharkiv : Pravo, 1999. 592 s.*
14. *Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy: pidruchnyk / V. M. Kossak, R. Ia. Lemyk, S. V. Senyk ; za zah. red. V. M. Kossaka. Kharkiv : Pravo, 2020. 752 s.*
15. *Tsyvilnyi protses: navch. posib. / K. V. Husarov, M. V. Zhushman, S. O. Kravtsov ta in. Kharkiv : Pravo, 2020. 390 s.*
16. Vasyliiev S. V. *Tsyvilnyi protses. Pidruchnyk. Kyiv : Alerta, 2019. 506 s.*
17. Shtefan M. Y. *Tsyvilne protsesualne pravo: akademichnyi kurs. Kyiv : In Yure, 2005. 264 s.*
18. Bonner A. T. *Hrazhdanskoe protsessualnoe pravo Rossyy: uchebnyk dlia vuzov / pod red. M. S. Shakarian. Moskva, 1998. 504 s.*
19. Chechyna N. A. *Pryntsypy sovetskoho hrazhdanskoho protsessualnoho prava y ykh normatyvnoe zakreplenye. Pravovedenye. 1960. № 3. S. 78–83.*

Надійшла до редакції 18.05.2022 року

Shtefan O. The concept and meaning of the principles of civil procedural law in martial law. The article reveals the meaning of the concept of principles of civil procedural law, its relationship with other related concepts, in particular, with the concept of «principles of civil procedure», defining the limits of their application. The conclusion is substantiated that the purpose and tasks of civil proceedings reveal the essence of the principles of civil procedural law. The essence of the principles of civil procedural law is revealed through their features. Different approaches in the science of civil procedural law to determine their characteristics are analysed.

The definition of the principles of civil procedural law is formulated, which are the basic ideas, fundamental principles of the tasks and objectives of civil justice, enshrined in the rules of civil procedural law, which reflect the specifics of the subject and method of legal regulation of civil procedural law relations and are in a dialectical relationship and interdependence with other elements of the mechanism of legal regulation.

The functional purpose of the principles of civil procedural law is directly related to the impact on legislative activity, becoming its guideline. On the other hand, external factors can influence the principles themselves and the mechanisms for their implementation. The peculiarities of the implementation of some procedural actions in martial law, which are reflected in the draft Law of Ukraine «On Amendments to the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine and the Commercial Procedural Code of Ukraine (concerning the conduct of proceedings under martial law or state of emergency)» № 7316 and related to the implementation of the principle of openness of civil proceedings. The peculiarities of court summonses and notifications for the period of martial law or state of emergency are revealed, the author's opinion on the proposed mechanism of realization of the principles of openness of civil proceedings, equality and justice, legal certainty is stated. He substantiated the conclusion that the legislator did not consider the system of principles of civil justice to ensure access to martial law, and some provisions of the law contradict the principles of openness and several constitutional principles such as equality and justice, legal certainty.

Keywords: principles of civil procedural law, principles of civil procedure, martial law